

بررسی استثنائات مسئولیت بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای در فرایند حمل‌ونقل مواد هسته‌ای در کنوانسیون‌های بین‌المللی

عباس عنوانی

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران

سیدمحمد مهدی قبولی درافشان*

دانشیار حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

سیدمحسن حسینی پویا

استادیار حقوق خصوصی، گروه حقوق، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران
(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۸/۱۴ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۱/۳۱)

چکیده

حقوق هسته‌ای در اسناد بین‌المللی حاکم بر مسئولیت مدنی ناشی از حوادث هسته‌ای، همچون کنوانسیون ۱۹۶۰ پاریس و ۱۹۶۳ وین، غالباً بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای را به صرف اثبات اینکه چنین خسارتی به سبب واقعه هسته‌ای مذکور بوده، مسئول حوادث و خسارات ناشی از این مواد می‌داند؛ اعم از این که خسارات ناشی از حادثه هسته‌ای در تأسیسات خود یا در جریان حمل مواد هسته‌ای رخ داده باشد. با توجه به این که مسئولیت مدنی ناشی از حوادث هسته‌ای، از نوع مسئولیت محض بوده و برای تحقق این نوع مسئولیت، رابطه سببیت لازم است؛ بنابراین عواملی مانند قوه قاهره، تقصیر زیان‌دیده یا عامل زیان و فعل شخص ثالث که باعث قطع رابطه سببیت می‌شوند، ممکن است رافع مسئولیت مدنی شوند. بررسی که با بررسی این اسناد مطرح می‌شود این است که آیا با وجود پذیرش اصل مسئولیت انحصاری در حوادث هسته‌ای، امکان شناسایی موارد معافیت یا عدم مسئولیت بهره‌بردار وجود دارد یا خیر؟ مسئولیت بهره‌بردار از دو قاعده مهم مسئولیت بدون تقصیر و مسئولیت انحصاری او پیروی می‌کند. این دو قاعده با استثنائاتی روبه‌روست. نتیجه مقاله پیش رو نشان می‌دهد که با وجود پذیرش مسئولیت محض و انحصاری بهره‌بردار برای جبران خسارت هسته‌ای، کنوانسیون‌های مذکور مواردی را به عنوان استثنائات مسئولیت بهره‌بردار شناسایی کرده‌اند. بررسی استثنائات، شامل «موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار»، «موارد معافیت بهره‌بردار از مسئولیت» و «موارد حق رجوع بهره‌بردار به ثالث»، موضوع مقاله حاضر است.

واژگان کلیدی

استثنائات مسئولیت، بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای، حق رجوع، مسئولیت انحصاری، مسئولیت محض، موارد معافیت و عدم مسئولیت.

مقدمه

حمل و نقل داخلی یا فرامرزی مواد هسته‌ای از راه‌های مختلف به صورت زمینی (جاده و راه‌آهن)، هوایی یا دریایی انجام می‌شود. از این رو، تعیین شخص مسئول از اهمیت بسیاری برای طرح دعوی و صدور حکم به جبران خسارت توسط دادگاه برخوردار است. در مقررات بین‌المللی حاکم بر حمل و نقل کالای خطرناک و اسناد بین‌المللی حاکم بر جبران خسارت ناشی از حوادث هسته‌ای، مبنای مشخصی برای تعیین شخص مسئول وجود ندارد. این اسناد به طور مشخص مسئولیتی را برای بهره‌بردار یا متصدی حمل در قبال خسارت ناشی از حوادث هسته‌ای که در جریان حمل و نقل این مواد رخ می‌دهد، شناسایی نکرده‌اند. با وجود این، بعضی کنوانسیون‌ها، از جمله کنوانسیون ۱۹۷۱ بروکسل مربوط به مسئولیت مدنی در زمینه حمل دریایی مواد هسته‌ای^۱، در مقام رفع تعارض کنوانسیون‌های موجود، شناسایی مسئول در حمل مواد هسته‌ای را به دو کنوانسیون پاریس و وین ارجاع داده است. کنوانسیون پاریس در مورد مسئولیت شخص ثالث در زمینه انرژی هسته‌ای^۲ در ۲۹ جولای ۱۹۶۰ تصویب شد. کنوانسیون مذکور به وسیله کنوانسیون تکمیلی ۱۹۶۳ بروکسل، ناظر بر مسئولیت شخص ثالث در زمینه انرژی هسته‌ای، تکمیل شده است.^۳ کنوانسیون‌های مذکور، سه بار به وسیله پروتکل‌های الحاقی در سال‌های ۱۹۶۴، ۱۹۸۲ و ۲۰۰۴ اصلاح شده‌اند.^۴ سه سال بعد کنوانسیون جهانی تحت عنوان کنوانسیون وین در مورد مسئولیت مدنی در قبال خسارت هسته‌ای^۵ نیز در ۲۱ می ۱۹۶۳ به امضا رسید. این کنوانسیون، به موجب پروتکل ۱۹۹۷ وین تکمیل و در مواد ۳ و ۵ آن در مورد حوادث رخ داده هنگام حمل مواد هسته‌ای، نوآوری‌هایی دیده می‌شود (IAEA International Expert Group on Nuclear Liability, (INLEX), 2017). این رویکرد با تصویب کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا موسوم به معاهده سولاس در سال ۱۹۷۴ ادامه یافت.^۶ گفتنی است ایران به هیچ‌کدام از کنوانسیون‌های پیش‌گفته ملحق نشده و مقررات ویژه‌ای در خصوص مسئولیت مدنی ناشی از حوادث هسته‌ای و حمل و نقل آن وضع نکرده است. در وقوع یک حادثه هسته‌ای، ممکن است اشخاص مختلفی همچون دارنده مجوز، سازنده یا مالک تأسیسات و دولت محل استقرار تأسیسات، نقش داشته باشند. در حمل

1. Convention Relating to Civil Liability in the Field of Maritime Carriage of Nuclear Material, 1971.
2. Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, OECD, 1960.
3. Convention Supplementary to the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, Brussels, 1963.
4. Additional Protocol to the Paris Convention 1960 on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy.
5. Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, International Atomic Energy Agency, 1963.
6. International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), 1974.

مواد هسته‌ای، مسئولیت غالباً متوجه بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای است. بهره‌بردار شخصی است که بر فعالیت خطرناک کنترل عملی مؤثر دارد (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷: ۳۰۳). در بند ۱ ماده ۱ کنوانسیون پاریس و وین، بهره‌بردار به شخصی گفته می‌شود که توسط مقام عمومی صالح (دولت مقرر تأسیسات) به عنوان بهره‌بردار آن تأسیسات، تعیین یا به رسمیت شناخته شده است (عباسی، ۱۳۸۸: ۱۷۵). مقام عمومی صالح نیز نهاد یا سازمانی است (اعم از خود دولت یا سازمان دولتی) که وظیفه نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای و اعطای پروانه انجام فعالیت هسته‌ای را بر عهده دارد (Malcolm, 2003: 802). در این کنوانسیون‌ها، در تعریف بهره‌بردار، از واژه «شخص»^۱ استفاده شده است که دولت یا مقام عمومی صالح می‌تواند او را به عنوان بهره‌بردار منصوب کند. منظور از شخص اعم است از هر فرد حقیقی، مؤسسه یا هرگونه نهاد عمومی یا خصوصی که شخصیت حقوقی داشته یا نداشته باشد. با توجه به این‌که مسئولیت مدنی ناشی از حوادث هسته‌ای، از نوع مسئولیت محض است و برای تحقق این نوع مسئولیت، رابطه علیت یا سببیت لازم است، از این رو، بررسی عواملی که باعث قطع رابطه سببیت در حوادث هسته‌ای می‌شوند، به روش توصیفی - تحلیلی موضوع مقاله پیش روست.

۱. مسئول جبران خسارت

تنها منبع شناسایی مسئول در حمل‌ونقل مواد هسته‌ای، کنوانسیون‌های پاریس و وین است. این کنوانسیون‌ها، دیدگاه یکسانی درباره این‌که چه کسی در برابر خسارت‌های هسته‌ای در جریان حمل مواد هسته‌ای مسئول است، اتخاذ نکرده‌اند. با وجود این، در خصوص حمل مواد هسته‌ای، از سویی، می‌توان با توجه به نبود مقرراتی خاص در مورد حمل این مواد، مطابق مقررات حمل کالای عادی و اصل مسئولیت حمل‌کننده در حقوق حمل‌ونقل، وی را مسئول شناخت (Expose des Motifs, OECD, 1982: para. 48: 51-52). از سوی دیگر، می‌توان بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای را مسئول دانست؛ زیرا کنوانسیون پاریس، بهره‌بردار را مسئول منحصر جبران هرگونه سلب حیات، جراحت، تخریب و آسیب به اموال می‌داند. این رویکرد در کنوانسیون وین نیز تکرار شده است. این کنوانسیون‌ها طبق اصول مسئولیت انحصاری و مسئولیت محض در حوادث هسته‌ای، مسئولیت جبران خسارات ناشی از فعالیت‌ها و حوادث هسته‌ای را انحصاراً بر عهده بهره‌بردار دانسته‌اند؛ اعم از این‌که خسارات ناشی از حادثه هسته‌ای در خود تأسیسات باشد یا در جریان حمل مواد هسته‌ای که از تأسیسات بهره‌بردار خارج شده یا به تأسیسات او وارد شده باشد (Liability and Compensation for Nuclear

1. person

Damage, 1994: 24-26)؛ زیرا اعمال کنوانسیون‌های مذکور در این خصوص، ممکن است در تعارض با برخی مقررات دیگر باشد (Elbaradei, 1993: 1379-1381). ماده ۷ و ۱۲ «قانون تأسیسات هسته‌ای ۱۹۶۵ انگلستان»^۱ نیز بهره‌بردار را موظف به جبران خسارت ناشی از حادثه هسته‌ای می‌داند؛ به گونه‌ای که بهره‌بردار مسئول هرگونه خسارت، آسیب و صدمه به جان و مال دیگران است که از حوادث و فعالیت‌های هسته‌ای همچون حمل تأسیسات، مواد رادیواکتیو و هرگونه ماده سمی هسته‌ای ناشی می‌شود (رضایی پیش‌رباط، ۱۳۹۳: ۲۵۰). در واقع، «قانون حق دریافت غرامت را در جایی که آسیب‌دیدگی یا خسارت از نقض تعهد قانونی بهره‌بردار حاصل می‌شود، شناسایی کرده است» (Rogers, 1994: 468). پذیرش مسئولیت بهره‌بردار، نتیجه اصول مسئولیت بدون تقصیر و مسئولیت انحصاری اوست. طبق اصل «مسئولیت بدون تقصیر»^۲ که به اصل مسئولیت محض بهره‌بردار نیز معروف است، مبنای مسئولیت بهره‌بردار، تقصیر او نیست (Chavan, Shri Prithviraj, 2010: 4). بنابراین، زیان‌دیده از اثبات تقصیر بهره‌بردار معاف است و صرفاً کافی است رابطه سببیت بین حادثه هسته‌ای و خسارت وارده را اثبات کند (مشیرپور، ۱۳۹۰؛ رضایی پیش‌رباط، ۱۳۹۳: ۲۵۱؛ بند الف ماده ۳ و ماده ۴ کنوانسیون پاریس و بند ۱ ماده ۲ و ماده ۴ کنوانسیون وین). طبق «اصل مسئولیت انحصاری بهره‌بردار»^۳ که نتیجه آن «هدایت کردن مسئولیت به سوی بهره‌بردار»^۴ است (Ameye, 2010: 33). مسئولیت تمامی حوادث ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای، چه در تأسیسات بهره‌بردار و چه در هنگام حمل مواد هسته‌ای به تأسیسات (Stoiber, et al, 2003: 113) و برعکس، منحصراً برعهده بهره‌بردار است (مشهدی و شاه‌حسینی، ۱۳۹۶: ۳۵۰؛ قاسمی و سالاریان، ۱۳۹۰) و او جز در موارد خاص، امکان رجوع به مسئول واقعی را ندارد (Sean, 1994: 51; Schwartz, 2006: 3). بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون پاریس و بند ۵ ماده ۲ کنوانسیون وین. بنابراین، از آنجا که شناسایی شخص مسئول در فرایند حمل و نقل مواد هسته‌ای، خود نیازمند تحقیق جداگانه و از عهده این نوشتار خارج است، در این مقاله با فرض مسئولیت بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای، به بررسی استثنائات مسئولیت او می‌پردازیم.

۲. استثنائات مسئولیت بهره‌بردار

مسئولیت بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای، از دو قاعده مهم مسئولیت بدون تقصیر و مسئولیت انحصاری او پیروی می‌کند. کنوانسیون‌های هسته‌ای، دو قاعده مذکور را با استثنائاتی روبه‌رو ساخته‌اند. این استثنائات، شامل «موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار»، «موارد معافیت بهره‌بردار از

1. Nuclear Installation Act 1965
2. No Fault Liability to the operator
3. Exclusive Liability of Operato
4. Channeling of Liability to Operator

مسئولیت» و «موارد حق رجوع بهره‌بردار به ثالث» هستند. مطابق کنوانسیون‌های هسته‌ای، میان موارد عدم مسئولیت، موارد معافیت و موارد حق رجوع بهره‌بردار تفاوت وجود دارد. موارد عدم مسئولیت و معافیت بهره‌بردار، جنبه استثنایی دارد و می‌بایست به صورت مضیق تفسیر و صرفاً مشمول مواردی دانسته شود که در کنوانسیون‌های هسته‌ای به‌صراحت به آن اشاره شده است (Vanden Borre, 2003: 5-7). در موارد عدم مسئولیت، بهره‌بردار مسئول پرداخت خسارت به زیان‌دیدگان نیست و در نتیجه، می‌بایست به دنبال شناسایی مسئول مطابق قواعد عمومی و مقررات داخلی کشورها بود که در آن صورت، ممکن است -برای مثال- متصدی حمل یا دولت را مسئول بدانیم. در موارد معافیت، بهره‌بردار همچنان مسئول است و صرفاً از جبران خسارت شخص یا گروهی خاص معاف است. دو وضعیت وجود دارد که در آن بهره‌بردار از مسئولیت معاف می‌شود: اول) جنگ و حوادث طبیعی؛ دوم) خسارات ناشی از تقصیر با قصد ایجاد خسارت شخص ثالث؛ مشروط به این که قانون ملی دادگاه صالح چنین تصریح کند (OECD, 1982: "Expose des Motifs", 48). اما موارد رجوع به ثالث نیز، مشمول مواردی است که یا در قانون تصریح شده یا مبنای قانونی نداشته، بلکه با توافق بین طرفین، بهره‌بردار بعداً حق رجوع دارد. در این موارد، بهره‌بردار همچنان مسئول است و باید خسارت زیان‌دیدگان را هم بپردازد، ولی از پرداخت خسارت به شخص یا اشخاصی خاص معاف بوده یا در صورت مراجعه زیان‌دیده به او، در مواردی حق رجوع به مقصر اصلی (ثالث یا عامل زیان) را خواهد داشت (یزدانیان، ۱۳۹۱: ۶۰). در ادامه، استثنای بر مسئولیت بدون تقصیر بهره‌بردار با عنوان «موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار» و «موارد معافیت بهره‌بردار از مسئولیت» و استثنای بر مسئولیت انحصاری او با عنوان «موارد حق رجوع بهره‌بردار به ثالث»، بررسی می‌شود.

۲.۱. موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار

هرچند مسئولیت بهره‌بردار محض است و برای مسئول شناختن او، نیازی به اثبات تقصیر نیست، مواردی وجود دارد که بهره‌بردار مسئولیتی ندارد. این موارد در بند ۳ و ۵ ماده ۴ کنوانسیون وین و ماده ۹ کنوانسیون پاریس بیان شده است. موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار^۱ مطلق نیست و شرایطی نیز دارد. اولین شرط این است که این خسارات ناشی از فعل یا ترک فعل با قصد ایراد ضرر توسط خود بهره‌بردار ایجاد نشده نباشد (شق ۱ جزء ۱ بند C ماده ۶ کنوانسیون پاریس؛ جزء الف بند ۷ ماده ۴ کنوانسیون وین؛ بند ۲ ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۷۱). بنابراین، اگر بهره‌بردار به واسطه فعل یا ترک فعل خود به قصد ایراد ضرر موجب خسارت

1. Exonerations factors

شده باشد، مشمول معافیت کنوانسیون‌های هسته‌ای قرار نخواهد گرفت و همچنان مسئول است. شرط دیگر عدم مسئولیت این است که بهره‌بردار مسئولیت خارج از کنوانسیون نداشته باشد (شق ۲ بند ۲ ماده ۶ کنوانسیون پاریس و شق ۲ بند ۲ ماده ۷ کنوانسیون وین). به سخن دیگر، در مواردی که بهره‌بردار در برابر خسارت ناشی از حادثه هسته‌ای، مسئولیت خارج از کنوانسیون‌های هسته‌ای داشته باشد، موارد عدم مسئولیت شامل حال او نخواهد بود (8: Annex II of Paris Convention). افزون بر این، موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار، شامل بهره‌بردار رآکتور هسته‌ای متصل به وسیله حمل و نقل و بهره‌بردار کشتی هسته‌ای متضمن فرآورده‌ها یا پسماند پرتوزای تولیدشده در این کشتی نیست (شق ۱ جزء ۱ بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون پاریس و ماده ۳ کنوانسیون ۱۹۷۱). به بیان دیگر، در فرضی که شخصی قانوناً مسئولیت تصدی رآکتورهای منصوبه در وسیله حمل را برعهده داشته باشد، خود او مسئول است و بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای مسئول نخواهد بود. با این توضیح، در حقوق مسئولیت مدنی با وجود پذیرش مسئولیت برای شخص مسئول، مواردی وجود دارد که او مسئول شناخته نمی‌شود (خوینی و دیگران، ۱۳۹۴: ۹۰؛ محمدزاده وادقانی، ۱۳۸۱: ۸۱) که این موارد، در کنوانسیون پاریس، وین، پروتکل ۱۹۹۷ اصلاح کنوانسیون وین و کنوانسیون ۱۹۷۱، شامل موارد زیر است: ۱. قوه قاهره و حوادث غیرمترقبه؛ ۲. خسارات وارده به خود تأسیسات و وسایل حمل و نقل؛ ۳. تقصیر خود زیان‌دیده.

۲.۱.۱. قوه قاهره و حوادث غیرمترقبه

قوه قاهره یا فورس ماژور^۱ به معنای اعم عبارت است از هر حادثه‌ای خارج از حیطه قدرت متعهد، غیرقابل پیش‌بینی و غیرقابل اجتناب که مانع اجرای تعهد باشد (اسماعیلی، ۱۳۸۱: ۱۱۸). فورس ماژور به این معنا -افزون بر حوادث طبیعی- شامل عمل شخص ثالث که دارای اوصاف مذکور باشد نیز خواهد شد. اما فورس ماژور به معنای خاص، حادثه‌ای است بی‌نام (غیرمتناسب به شخص معین و صرفاً ناشی از نیروهای طبیعی)، غیرقابل پیش‌بینی و غیرقابل اجتناب (صفایی، ۱۳۷۵: ۳۹۵؛ صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷: الف: ۳۵۹؛ ب: ۱۳۹۷: ۴۳۰). در خصوص حوادث هسته‌ای، قوه قاهره را باید بر معنای عام آن بررسی کرد. در بیشتر کنوانسیون‌های بین‌المللی و همچنین به استناد مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی ایران، پدیده‌های طبیعی دارای ماهیت استثنایی، گریزناپذیر، پیش‌بینی نشده و غیرقابل مقاومت، موجب معافیت از مسئولیت است. علل عدم مسئولیت متعهد از جبران خسارت در موارد قوه قاهره یا حادثه غیرمترقبه، این است که در مواردی از این دست، رابطه علیت بین ورود ضرر و عملکرد متعهد وجود ندارد و نمی‌توان ضرر را به متعهد نسبت داد. نکته قابل توجه مطابق این کنوانسیون‌ها، این است که: اولاً، این

1. force Major

عدم مسئولیت شامل هر دو خسارت مالی و جانی است؛ ثانیاً، این موارد فقط شامل حال بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای خواهد بود و شخص مسئول، مانند دولت یا متصدی حمل را دربر نمی‌گیرد و برای عدم مسئولیت این اشخاص باید کنوانسیون‌های بین‌المللی یا قوانین داخلی مربوطه را بررسی کرد. حوادث قهری در کنوانسیون‌های هسته‌ای در دو دسته حوادث طبیعی و جنگ بررسی می‌شود.

۲.۱.۱.۱. حوادث طبیعی

یکی از موارد عدم مسئولیت در کنوانسیون‌های هسته‌ای، حوادث طبیعی است. این حوادث شامل سیل، زلزله، صاعقه و طوفان‌های عظیم است. در این خصوص، ماده ۹ کنوانسیون پاریس (بدون تغییر در پروتکل اصلاحی) و شق «ب» بند ۳ ماده ۴ کنوانسیون وین (شق الف بند ۵ ماده ۳ پیوست کنوانسیون غرامت تکمیلی وین) مقرر می‌دارند: بهره‌بردار در برابر خسارت ناشی از یک حادثه هسته‌ای که به طور مستقیم به واسطه «بلاایای طبیعی بزرگ و غیرقابل انتظار با ماهیت خارق‌العاده یا ویژگی استثنایی» رخ می‌دهند، مسئول نخواهد بود؛ مگر اینکه قانون دولت محل تأسیسات طرف متعاقد، خلاف آن را به نحو دیگری مقرر کرده باشد. بلاایای طبیعی باید دارای دو ویژگی عظیم و ماهیت استثنایی باشد؛ یعنی به‌طور کلی غیرقابل پیش‌بینی و غیرقابل اجتناب تلقی گردد. در دفاع از وجود چنین عامل معافیتی، گفته شده که خسارت ناشی از چنین فجایعی در واقع مسئولیت کل ملت است (OECD, 1982: "Expose des Motifs", 48). با وجود این، کنوانسیون‌های مذکور این اختیار را به قانون ملی کشورهای عضو اعطا کرد که دولت محل تأسیسات می‌تواند در قانون ملی خود این عامل معافیت را حذف کند تا در صورت وقوع چنین فاجعه طبیعی عظیم و غیرمترقبه‌ای نیز بهره‌بردار از مسئولیت معاف نباشد. از این رو، پیشنهاد حذف شق «ب» بند ۳ ماده ۴ کنوانسیون وین در نخستین نشست کمیته دائمی مطرح شد و به‌طور گسترده‌ای مورد حمایت قرار گرفت و در نشست سوم، پیشنهاد حذف این مقررّه توسط کمیته دائمی به تصویب رسید. در نشست چهاردهم، دیگر بار پیشنهادی مبنی بر مستثنا کردن بلاایای طبیعی بزرگ از شمول کنوانسیون ارائه شد، بی‌آنکه حمایتی به دست آورد (رضایی پیش‌رباط، ۱۳۹۳: ۲۵۲، ۸: SCNL/1/INF.4). به همین دلیل، امروزه با وجود پذیرش معافیت بهره‌بردار از مسئولیت بابت خسارت ناشی از بلاایای طبیعی در کنوانسیون پاریس، این مورد از موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار به‌موجب بند ۱ ماده ۶ پروتکل ۱۹۹۷ اصلاح کنوانسیون وین، حذف شده است. و در پروتکل اصلاحی ۲۰۰۴ کنوانسیون پاریس نیز این عامل معافیت دیده نمی‌شود. در این اصلاحیه‌ها، صراحتاً مقرر شد

1. grave natural disaster of an exceptional character

که حوادث طبیعی جزء موارد معافیت بهره‌برداران نخواهد بود. در عمل نیز برخی از کشورها در قوانین خود عدم مسئولیت بهره‌بردار را در موارد حوادث طبیعی بزرگ نپذیرفته‌اند (رضایی پیش‌رباط، ۱۳۹۳: ۲۵۲). حقوق انگلستان، افزون بر اینکه به کنوانسیون‌های پاریس و وین ملحق شده است، در ماده ۱۳ «قانون تأسیسات هسته‌ای»، مواردی را که استثنائاً موجب معافیت یا کاهش مسئولیت بهره‌بردار می‌شود، بیان کرده است. شق «ب» بند ۴ ماده مذکور بیان می‌دارد: «در جایی که حادثه یا هر آنچه موجب خسارت یا آسیب شده است، منتسب به حوادث و بلاای طبیعی باشد، مسئولیت جبران خسارت به بهره‌بردار تحمیل می‌گردد؛ صرف نظر از اینکه آن بلاای طبیعی از موارد خاصی بوده که عرفاً قابل پیش‌بینی نبوده است». بنابراین، حقوق این کشور، استناد حادثه به بلاای طبیعی را موجب معافیت بهره‌بردار از مسئولیت تشخیص نداده است. مقدمه توجیهی کنوانسیون پاریس نیز، مسئولیت مطلق بهره‌بردار را تابع معافیت‌های مربوط به فورس ماژور نمی‌داند؛ اعم از اینکه قابل پیش‌بینی و قابل احتراز باشند یا نباشند. البته مشروط به اینکه بتوان احتیاط‌های لازم را به کار برد که در این صورت، مسئولیت انجام آن‌ها بر عهده بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای است. از این رو، این کنوانسیون‌ها، به‌ویژه کنوانسیون وین، مقررهای که حوادث طبیعی شدید را باعث معافیت می‌دانست، لغو کرد و در حال حاضر حوادث طبیعی از هر نوع که باشد، نمی‌تواند بهره‌بردار را از مسئولیت برهاند و در نتیجه، بهره‌بردار در صورت وقوع فاجعه طبیعی پیش‌گفته نیز مسئول باقی می‌ماند. در توجیه حذف چنین عامل معافیتی، چنین استدلال می‌شود که: اولاً، دلیل این امر می‌تواند اصل مسئولیت مطلق بهره‌بردار مطابق بند ۱ ماده ۴ کنوانسیون وین باشد که موارد مذکور نمی‌تواند از موارد عدم مسئولیت باشد؛ زیرا چنین حوادثی به محرومیت قربانیان از جبران خسارات وارد شده به آنان می‌انجامد؛ ثانیاً، تأسیسات هسته‌ای باید چنان مقاوم ساخته شود و قابلیت مقاوم ماندن داشته باشد که بتواند در مقابل حوادث بزرگ و استثنایی طبیعی نیز مقاومت کند (Exposé des Motifs", OECD, 1982: 48 & "Explanatory Text", IAEA, 2004: 51-52). این امر مبنای خود را از ویژگی‌های استثنایی فعالیت‌ها، حوادث و خسارات هسته‌ای می‌گیرد. و اساساً در فعالیت‌های هسته‌ای، بهره‌بردار باید پیش‌بینی حوادث طبیعی را هم بکند و احتمال بدهد که هر لحظه ممکن است حادثه‌ای طبیعی اتفاق بیفتد و در این زمینه، احتیاط‌ها و ترتیبات ایمنی شدیدتری اعمال کند؛ زیرا بهره‌بردار و دولت متبوع او می‌توانند اقدامات ایمنی لازم را به کار ببرند که حتی احتمال وقوع حادثه هسته‌ای به علت حادثه طبیعی را به حداقل برسانند، ولی زیان‌دیدگان هیچ راه و ابزاری برای حمایت و محافظت از خود ندارند (Exposé des Motifs", OECD, 1982): 48.

۲.۱.۱. جنگ و درگیری مسلحانه

معنای عام قوه قاهره، افزون بر حوادث طبیعی، عوامل دیگری همچون جنگ را دربر دارد. در این خصوص، بر اساس کنوانسیون پاریس و وین، بهره‌بردار در برابر خسارت ناشی از حادثه هسته‌ای که به طور مستقیم به واسطه عملیات درگیری‌های مسلحانه، خصومت‌ها، جنگ داخلی یا شورش‌های داخلی رخ داده است، مسئولیتی نخواهد داشت (شق الف بند ۳ ماده ۴ کنوانسیون وین و ماده ۶.۱ پروتکل ۱۹۹۷ و شق الف بند ۵ ماده ۳ پیوست کنوانسیون غرامت تکمیلی وین و ماده ۹ کنوانسیون پاریس که در پروتکل اصلاحی آن بدون تغییر مانده است). متن کنوانسیون‌های هسته‌ای در خصوص موارد مذکور دقیقاً شبیه هم است. اما پروتکل اصلاح کنوانسیون وین، عبارت بهتری را جایگزین کرد: «... اگر بهره‌بردار ثابت کند که خسارت «مستقیماً» ناشی از...»، این عبارت و کلمه «مستقیم» از آن جهت دقیق است که بر دو نکته تأکید دارد: اول اینکه، بهره‌بردار مسئول فرض می‌شود، مگر این که ثابت کند که خسارت هسته‌ای به طور مستقیم ناشی از یکی از آن عوامل بوده است؛ دوم اینکه، اگر خسارت هسته‌ای به طور غیرمستقیم از جنگ و موارد مشابه آن رخ داده است، موجب معافیت بهره‌بردار از مسئولیت نخواهد شد. هیچ‌یک از کنوانسیون‌های هسته‌ای، تعریفی از عوامل بالا ارائه نمی‌دهند. بنابراین، از میان تمامی عواملی که بتوان آن‌ها را قوه قاهره نامید، تنها چهار عامل جنگ مسلحانه، آشوب، جنگ داخلی و شورش باعث می‌شوند که بهره‌بردار از مسئولیت رهایی یابد ("Explanatory Text", OECD, 1982: 48 & "Expose des Motifs", IAEA, 2004: 51-52). علت این که تنها این موارد محدود، به عنوان عوامل معافیت شناخته شده، این است که «همه این موضوعات در مسئولیت کل ملت است» (Vanden Borre, 2003: 20-29). از این رو، حتی حوادث تروریستی (در قالب جنگ یا شورش) هم باعث براءت بهره‌بردار نمی‌شوند؛ مثل اینکه کشتی حامل مواد هسته‌ای مورد حمله تروریست‌ها قرار گیرد و منهدم شود یا عده‌ای تروریست به تأسیسات هسته‌ای حمله و باعث انفجار یا نشت مواد پرتوزا شوند، بهره‌بردار از مسئولیت معاف نخواهد شد؛ زیرا: اولاً، حادثه تروریستی نمی‌تواند مصداقی از جنگ تلقی شود؛ ثانیاً، عمل عمدی شخص ثالث نیز باعث تبرئه بهره‌بردار نمی‌شود و عمل و حادثه تروریستی هم مصداقی از فعل یا ترک فعل عمدی شخص ثالث است و در نتیجه، بهره‌بردار مسئول حوادث ناشی از اعمال تروریستی نیز خواهد بود. در حقوق بعضی کشورها همچون کره جنوبی در قانون جبران خسارات هسته‌ای ۱۹۶۹ که در ۱۶ ژانویه ۲۰۰۱ اصلاح شده، بهره‌بردار را برای تمامی خساراتی که در نتیجه عملکرد رآکتورهای هسته‌ای به وقوع می‌پیوندد، مسئول می‌داند؛ مشروط بر اینکه این خسارات ناشی از تعارضات جنگی، عملیات خصمانه میان دولت‌ها، جنگ داخلی یا شورش نباشد (Republic of Korea. Act on Compensation for Nuclear Damage, 1969, A3:2). لهستان نیز در ماده ۱۰۱ قانون انرژی اتمی

مصوب ۲۰۰۰، بهره‌بردار را به استثنای خسارات ناشی از جنگ، منحصراً مسئول می‌داند (Poland's Atomic Energy Act, 2000: Article 40, 45, 46, 65, 77). شق «الف» بند ۴ ماده ۱۳ قانون تأسیسات هسته‌ای انگلیس نیز اقدامات خصمانه در جریان درگیری مسلحانه را از جمله مواردی می‌داند که استثنائاً موجب معافیت یا کاهش مسئولیت بهره‌بردار است و بیان می‌دارد: «کسی که به موجب تعهد قانونی، عدم ورود خسارت یا آسیب به دیگران را تضمین نموده است، نباید به جهت نقض تعهد قانونی ناشی از حادثه هسته‌ای، مسئولیت به وی تحمیل گردد، اگر حادثه یا آنچه موجب خسارت و آسیب شده است، قابل انتساب به اقدامات خصمانه در جریان درگیری مسلحانه در داخل خاک انگلستان باشد». مطابق این ماده، بهره‌بردار در قبال خسارات وارده به اشخاص و اموال آن‌ها ناشی از حادثه هسته‌ای که در نتیجه اقدامات خصمانه و مسلحانه است، از مسئولیت معاف می‌شود.

۲.۱.۲. خسارات وارده به تأسیسات و وسایل حمل

از موارد دیگری که در کنوانسیون هسته‌ای، بهره‌بردار مسئول نیست و استثنای مسئولیت انحصاری او شمرده می‌شود، خسارات وارد به خود تأسیسات، اموال واقع در آن و خسارات وارده به وسیله حمل است. مسئولیت در این مورد تابع قواعد عام است و ممکن است افراد مختلفی مسئول آن باشند (شق الف بند ۱ ماده ۳ کنوانسیون پاریس و بند ۵ ماده ۴ کنوانسیون وین). شمول این موارد عدم مسئولیت، افزون بر بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای، طبق ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۷۱، شامل شخص مسئول در حمل مواد هسته‌ای، همچون متصدی حمل نیز می‌شود. هدف از استثنائات مذکور، پرهیز از وضعیتی است که در آن تأمین مالی فراهم‌شده به وسیله بهره‌بردار صرفاً برای جبران خسارت اشخاص و اموال زیان‌دیده مصرف شده و برای جبران خسارت به تأسیسات خود بهره‌بردار و به زیان اشخاص ثالث صرف نگردد ("Expose des Motifs", IAEA, 2004: 34 & "Explanatory Text", OECD, 1982: 40). افزون بر این، اموال خسارت‌دیده متعلق به متصدی مشمول، نیز شامل جبران خسارت نمی‌شود؛ زیرا گفته شده هیچ شخصی نمی‌تواند خودش را طرف دعوی قرار دهد. از سوی دیگر، اموال کارمندان و کارکنان شاغل در تأسیسات هسته‌ای، بی‌شک تحت شمول خسارات مالی قرار می‌گیرد. برخلاف موارد عدم مسئولیت ناشی از جنگ یا بلایای طبیعی، این موارد عدم مسئولیت فقط بابت خسارات مالی است، نه خسارات جانی. بنابراین، اگر به اشخاصی که در این تأسیسات یا وسیله حمل فعالیت داشته‌اند، خسارت جانی وارد شود، بهره‌بردار همچنان مسئول خواهد بود ("Expose des Motifs", OECD, 1982: 40).

۲.۱.۲. خسارات وارده به خود تأسیسات و اموال واقع در آن

بهره‌بردار بابت خسارت وارده به خود تأسیسات هسته‌ای یا اموال واقع در آن تأسیسات مسئول نخواهد بود. در این کنوانسیون‌ها، تأسیسات هسته‌ای از سایر اموال موجود در آن تأسیسات به صورت مستقل بررسی شده است. بر خلاف کنوانسیون پاریس (شق ۲ بند الف ماده ۳)، کنوانسیون وین (شق الف بند ۵ ماده ۴)، سایر تأسیسات هسته‌ای، از جمله تأسیسات در حال ساخت که ممکن است در آن ساختگاه واقع شده باشد و نیز اموال مورد استفاده در زمینه سایر تأسیسات را مورد اشاره قرار نمی‌داد. تا اینکه بند ۲ ماده ۶ پروتکل اصلاحی ۱۹۹۷ وین^۱، ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۶۳ وین را با هدف همسوسازی با کنوانسیون پاریس، اصلاح کرد (شق ۲ بند ۱ ماده ۳.۷ پیوست کنوانسیون غرامت تکمیلی ۱۹۹۷ وین نیز هماهنگ با کنوانسیون پاریس از مقرر مذکور پیروی کرده است). منظور از خسارات وارده به خود تأسیسات هسته‌ای، حادثه مربوط به خود تأسیسات و دیگر تأسیسات هسته‌ای موجود، از جمله تأسیسات هسته‌ای در حال ساخت در همان مکان مرتبط با حادثه که در آن واقع شده است (شق ۱ بند الف ماده ۳ کنوانسیون پاریس و شق الف بند ۵ ماده ۴ کنوانسیون وین). این تأسیسات ممکن است تأسیساتی باشد که ساخته شده است یا تأسیساتی باشد که در این سایت در حال ساخت و تکمیل بوده و قرار است در آینده مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین، اگر از حادثه هسته‌ای، خسارتی به این تأسیسات وارد شود، بهره‌بردار مسئول نخواهد بود؛ چه مالک این تأسیسات خود بهره‌بردار باشد، چه شخص ثالث دیگری. بابت خسارت هسته‌ای وارده به اموال واقع شده در همان ساختگاه یا تأسیسات که در مورد چنین تأسیساتی مورد استفاده واقع شده یا قرار است مورد استفاده قرار گیرند نیز غرامتی پرداخت نخواهد شد؛ مشروط بر اینکه اثبات شود چنین خسارتی از حادثه مربوط به همان تأسیسات ناشی شده است یا از مواد هسته‌ای که از آن تأسیسات خارج شده، نشئت گرفته باشد (شق ۲ بند الف ماده ۳ کنوانسیون پاریس و شق ب بند ۵ ماده ۴ کنوانسیون وین). طبق این بند، خسارت وارده به اموال شامل هر نوع مال موجود در این سایت نخواهد بود، بلکه صرفاً اموالی است که در همان سایت در مورد چنین تأسیساتی، پیش‌تر استفاده می‌شده یا قرار است مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین، اگر اثبات شود مالی که در این سایت بوده در مورد این تأسیسات مورد استفاده قرار نمی‌گرفته، مشمول این بند نمی‌شود و بهره‌بردار برای آن مال مسئول است؛ مانند وسیله نقلیه‌ای که گردشگران را برای بازدید به تأسیسات هسته‌ای برده و به سبب حادثه هسته‌ای خسارت دیده

۱. «بهره‌بردار در دو مورد ذیل مسئول خسارت هسته‌ای نخواهد بود: الف) خسارت هسته‌ای وارده به خود تأسیسات هسته‌ای و دیگر تأسیسات هسته‌ای موجود، از جمله تأسیسات هسته‌ای در حال ساخت، در ساختگاه و محل نصبی که این تأسیسات در آن واقع شده است؛ ب) خسارت هسته‌ای وارده به اموال واقع شده در همان ساختگاه که در زمینه چنین تأسیساتی مورد استفاده واقع شده یا قرار است واقع شود».

است. ضمناً این موارد در شق «الف» بند ۱ ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۷۱ به این صورت پیش‌بینی گردیده است که معافیت مقرر شده در این کنوانسیون برای متصدی حمل در مواردی نیز که بهره‌بردار بابت خسارت ناشی از حادثه هسته‌ای به خود تأسیسات یا هر نوع اموال واقع در ساختگاه آن تأسیساتی که در خصوص آن تأسیسات استفاده می‌شود یا قرار است استفاده شود نیز اعمال خواهد شد.

۲.۲.۱.۲. خسارات وارده به وسیله حمل و نقل

به موجب شق «ب» بند ۵ ماده ۴ کنوانسیون وین، بهره‌بردار بابت خسارت وارده به وسیله حملی که در زمان واقعه هسته‌ای، مواد هسته‌ای مربوط به حادثه روی آن قرار داشته نیز مسئول نبود. این موضوع در شق «ب» بند ۱ ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۷۱ نیز پیش‌بینی شده است. برخلاف دو مقررۀ مذکور، در کنوانسیون پاریس به این عدم مسئولیت اشاره‌ای نشده بود و در نتیجه، هیچ مقرره‌ای دال بر مستثنا کردن وسیله حمل وجود ندارد. ماده ۳ کنوانسیون پاریس، خسارت وارده به وسایل حمل و نقل را تحت پوشش قرار داده و آن را جزء موارد معافیت از مسئولیت بهره‌بردار نمی‌داند. اما طبق بند ۳ ماده ۷ کنوانسیون پاریس، جبران خسارت وارده به وسایل حمل نباید تأثیری در کاهش مسئولیت بهره‌بردار در برابر سایر خسارات به میزانی کمتر از آنچه به عنوان حدود مسئولیت او مقرر شده، داشته باشد. البته بند ۲ ماده ۶ پروتکل ۱۹۹۷ اصلاحی وین، بند ۵ ماده ۴ کنوانسیون وین را با هدف همسوسازی با کنوانسیون پاریس، اصلاح و این موضوع را از موارد عدم مسئولیت حذف و خارج کرده است (Strohl, 1972: 89).

۲.۲. موارد معافیت بهره‌بردار از مسئولیت

اگرچه مسئولیت بهره‌بردار محض است و برای مسئول شناختن او نیازی به اثبات تقصیر نیست، اما وضعیت‌هایی هست که بهره‌بردار از مسئولیت معاف می‌شود. پرسش این است که اگر زیان‌دیده خود باعث خسارت شده باشد، تکلیف قضیه چیست؟ بنا بر قواعد عام، اگر زیان‌دیده خود باعث خسارت شده باشد، طبق «قاعده اقدام»، عمل او موجب سقوط ضمان طرف مقابل خواهد بود. ضمان برای رفع و جبران ضرری است که نباید وارد می‌شد ولی زیانی که شخص برای خود می‌پذیرد، نیازی به جبران ندارد و به همین دلیل می‌گویند قاعده اقدام بر «قاعده لاضرر» حکومت دارد (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷: ۳۶۱). کنوانسیون وین، مسئولیت بدون تقصیر متصدی را «مطلقاً» می‌نامد؛ یعنی مسئولیتی که هیچ علت معافیتی در آن راه ندارد

ولی کنوانسیون پاریس چنین توصیفی از مسئولیت ارائه نمی‌دهد و مسئولیت را «محض» دانسته است. با این حال، هر دو کنوانسیون مواردی از معافیت از مسئولیت را مقرر کرده‌اند؛ به همین دلیل نیز برخی بر آنند که باید این مسئولیت را محض نامید. از این رو، این موارد معافیت از مسئولیت، استثنای قاعده مسئولیت بدون تقصیر بهره‌بردار است. عواملی که باعث معافیت بهره‌بردار می‌شود شامل: ۱. تقصیر سنگین شخص زیان‌دیده؛ ۲. فعل یا ترک فعل با قصد ایراد ضرر اوست. این عوامل عام نبوده و صرفاً در مقابل شخص خاصی که همان زیان‌دیده است، اعمال می‌شود. کنوانسیون‌های هسته‌ای، از جمله بند ۲ ماده ۴ کنوانسیون وین و ماده ۳ و بند ۲ و ۳ ماده ۶ کنوانسیون پاریس و پروتکل اصلاحی آن، صراحتاً به معافیت بهره‌بردار از پرداخت خسارت به شخص زیان‌دیده اشاره دارند. در فرضی که بهره‌بردار ثابت کند که حادثه یا خسارت هسته‌ای، کلاً یا جزئاً، ناشی از تقصیر سنگین (بی‌احتیاطی فاحش) (صفایی، ۱۳۶۴: ۱۷۳) یا فعل یا ترک فعل عمدی شخص زیان‌دیده با قصد ایراد ضرر بوده است. در این صورت، دادگاه صالح می‌تواند به شرط آنکه این موضوع در قانون ملی مقرر شده باشد، درباره تأثیر چنین اهمال و غفلی بر دعوی جبران، تصمیم بگیرد و بهره‌بردار را به‌طور کلی یا جزئی از مسئولیت به پرداخت خسارت به چنین زیان‌دیده‌ای معاف کند (IAEA International Expert Group on Nuclear Liability, (INLEX), 2017). از این رو، کنوانسیون پاریس، تعیین مسئولیت شخص مذکور را به قواعد عام مسئولیت مدنی واگذار نموده و تابع قواعد خاص نظام مسئولیت مدنی هسته‌ای نیست (OECD, 1982: 16, "Expose des Motifs"). آنچه در این مقرر با قواعد عام متفاوت است، این است که: اولاً، طبق قواعد عام، عمد یا تقصیر زیان‌دیده در هر حال و الزاماً به نسبت تأثیرش در ورود خسارت باعث معافیت عامل زیان می‌شود؛ در حالی که در این کنوانسیون الزاماً این‌گونه نیست و اختیار امر به دادگاه و قانون داخلی داده شده است؛ ثانیاً، مطابق قواعد عام، در مسئولیت‌های بدون تقصیر، نیاز نیست که دخالت زیان‌دیده با خطا یا عمد همراه باشد، بلکه صرف دخالت او می‌تواند عامل زیان را به نسبت از مسئولیت برهاند؛ در حالی که این کنوانسیون مقرر می‌کند که دخالت زیان‌دیده در ورود خسارت، در صورتی باعث معافیت بهره‌بردار می‌شود که عمل او همراه با تقصیر سنگین با عمد و قصد ایجاد خسارت باشد و حتی تقصیر عادی هم کفایت نمی‌کند (صفایی، ۱۳۶۴: ۱۷۴). بنابراین، بهره‌بردار همچنان طبق اصل مسئولیت محض و انحصاری، هم مسئول است و هم باید خسارت وارده به زیان‌دیدگان را بپردازد، اما صرفاً از پرداخت خسارت به زیان‌دیدگان خاصی معاف است؛ مشروط به آنکه: اولاً، این نوع معافیت در قانون دادگاه صالح مجاز باشد؛

1. Strict

ثانیاً، بهره‌بردار تقصیر زیان‌دیده را اثبات کند؛ برای مثال، بند ۶ ماده ۱۳ قانون تأسیسات هسته‌ای انگلستان، در خصوص تقصیر خواهان یا زیان‌دیده، این‌گونه استنباط می‌شود که «میزان خسارت قابل پرداخت، ممکن است به دلیل تقصیر خواهان یا زیان‌دیده کاهش یابد. اما تنها در صورتی می‌تواند مسئولیت بهره‌بردار به پرداخت غرامت را به میزان بیشتری کاهش داد که ثابت شود خسارت وارده، یا قابل انتساب به عمل خواهان است که به صورت عامدانه، به خود یا اموال خود آسیب وارد نموده یا ناشی از بی‌اعتنایی و بی‌ملاحظگی وی در برابر نتایج حاصل از عمل خویش بوده است» (Rogers, 1994: 468). در واقع، تقصیر خواهان یا زیان‌دیده موجب کاهش مسئولیت بهره‌بردار است ولی اقدام عامدانه و تقصیر و بی‌مبالاتی سنگین زیان‌دیده موجب معافیت بهره‌بردار می‌شود. اکنون پرسش این است که در این موارد بهره‌بردار صرفاً از پرداخت خسارت به زیان‌دیده مقصر، معاف است یا تمامی زیان‌دیدگان؟ از منظر اصل مسئولیت محض بهره‌بردار، تقصیر زیان‌دیده جزء موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار نیست؛ زیرا خسارات هسته‌ای به زیان‌دیده خاصی محدود نیست. پس اگر بهره‌بردار به دلیل تقصیر سنگین زیان‌دیده از مسئولیت معاف شود، سایر زیان‌دیدگان در خصوص دریافت خسارت به دلیل معافیت بهره‌بردار سرگردان خواهند شد. طبق اصول مسئولیت انحصاری و محض بهره‌بردار (بند ۵ ماده ۲ و بند ۱ ماده ۴ کنوانسیون وین)، حتی در صورت اثبات تقصیر شخص ثالث، باز هم بهره‌بردار مسئول است و نمی‌تواند به استناد تقصیر شخص ثالث، از مسئولیت شانه خالی کند و صرفاً قانون‌گذار او را از پرداخت خسارت به زیان‌دیده مقصر (عامل زیان مقصر) معاف کرده است. بنابراین، در صورت اثبات تقصیر زیان‌دیده، بهره‌بردار از پرداخت خسارت به او معاف است، نه سایر زیان‌دیدگان؛ عبارت «از پرداخت خسارت به چنین شخصی معاف است» در بند ۲ ماده ۴ کنوانسیون وین، مؤید این موضوع است. پرسش دیگر این است که معافیت بهره‌بردار در پرداخت خسارت صرفاً مشمول زیان‌دیده مقصر است یا اینکه مشمول عامل زیان مقصر هم هست؟ همانند زیان‌دیده مقصر، بهره‌بردار از پرداخت خسارت به عامل زیان مقصر نیز معاف است؛ زیرا: اولاً، مطابق ظاهر بند ۲ ماده ۴ کنوانسیون وین، وقتی که بهره‌بردار از پرداخت خسارت به زیان‌دیده مقصر معاف است، به طریق اولی از پرداخت خسارت به عامل زیان مقصر نیز معاف خواهد بود؛ ثانیاً، ماده ۱۰ کنوانسیون وین در بحث حق رجوع، موارد مربوط به معافیت را تکمیل می‌کند؛ زیرا در این ماده، حق رجوع بهره‌بردار را به صورت مطلق و برای مراجعه به شخصی که حادثه هسته‌ای ناشی از فعل یا ترک فعل با قصد ایراد ضرر او بوده، پیش‌بینی کرده است و این شخص ممکن است زیان‌دیده مقصر یا عامل زیان مقصر باشد.

۳.۲. موارد حق رجوع بهره‌بردار به شخص ثالث

انحصاری بودن مسئولیت بهره‌بردار، نتایجی دارد؛ از جمله اینکه مسئولیت قانوناً فقط به‌عهده اوست و هیچ شخص دیگری مسئول نیست و از همه مهم‌تر اینکه بهره‌بردار، «حق رجوع»^۱ به ثالث بابت خسارت پرداخت‌شده را ندارد، ولی این جنبه با استثنا روبه‌رو بوده که حق رجوع بهره‌بردار به ثالث، استثنای قاعده مسئولیت انحصاری بهره‌بردار است. ناممکن بودن مراجعه بهره‌بردار به عاملان اصلی، از جمله پیمانکاران صنعت هسته‌ای، موجب می‌شود اشخاص یادشده انگیزه کافی برای انجام وظایف خود به بهترین نحو نداشته باشند (قبولی درافشان و رضادوست، ۱۳۹۴: ۷۳۲). مدعیان امکان رجوع بهره‌بردار، بر این باور بودند که پیش‌بینی امکان مراجعه بهره‌بردار به شخص مقصر، نه تنها در تعارض با اصل مسئولیت انحصاری نیست، بلکه عدم پیش‌بینی امکان مذکور، سبب خواهد شد تا عرضه‌کننده‌ها و طراحان مراقبت کمتری اتخاذ کنند (Liability and Compensation for Nuclear Damage, 1994:121). بنابراین، نباید به بهانه نظریه مسئولیت انحصاری بهره‌بردار، امکان دعوی غرامت شخص اخیر بر مقصر را ناممکن تصور کرد؛ وگرنه عملکرد نظریه مسئولیت انحصاری بهره‌بردار، دست‌کم از حیث بازدارندگی، به جد کاهش می‌یابد. در حقوق فرانسه نیز که کنوانسیون پاریس را پذیرفته، این حق رجوع به رسمیت شناخته شده است (OECD, 1982:40, "Expose des Motifs"). مصداق این حق رجوع را در حقوق ایران نیز با توجه به ماده ۱۵ «قانون بیمه اجباری خسارات واردشده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۵»، شاهد هستیم؛ آنجا که بیمه‌گر مکلف است بدون هیچ شرط و اخذ تضمین، خسارت زیان‌دیده را بپردازد، ولی بعداً می‌تواند برای بازیافت تمام یا بخشی از وجوه پرداخت‌شده به عامل اصلی، در صورت اثبات عمد او، مراجعه کند. بنابراین، اگرچه بهره‌بردار طبق اصول مسئولیت انحصاری و محض، هم مسئول است و هم باید خسارت را به زیان‌دیدگان بپردازد، اما او پس از جبران خسارت، حق مراجعه به عامل یا عاملین خسارت را در دو مورد استثنایی خواهد داشت؛ در فرضی که واردکننده واقعی خسارت، با فعل یا ترک فعل عمدی به قصد ایجاد خسارت موجب ورود زیان شده باشد، بهره‌بردار می‌تواند به شخص حقیقی یادشده رجوع کند. دیگری در فرض پیش‌بینی حق رجوع در قرارداد کتبی و تصریح‌شده میان بهره‌بردار و عامل اصلی زیان، بهره‌بردار حق رجوع به وی را با شرایط قراردادی خواهد داشت.

1. Right of recourse

۱.۳.۲. تقصیر شخص ثالث

یکی از موارد حق رجوع بهره‌بردار، تقصیر عمدی شخص ثالث است. چنانچه خسارت هسته‌ای ناشی از حوادث اتمی باشد و حادثه مزبور از تقصیر عمدی شخص ثالث یا فعل یا ترک فعل با قصد ایراد ضرر عامل زیان (که ممکن است حمل‌کننده باشد) نشئت گرفته باشد، حق مراجعه به شخصی که مرتکب چنین فعل یا ترک فعلی شده است، برای بهره‌بردار محفوظ است؛ زیرا عادلانه نیست بهره‌بردار مسئولیت ناشی از تقصیر عمدی دیگری را به دوش بکشد و حق مراجعه هم نداشته باشد. آنچنان که در عموماً مسئولیت مدنی با اثبات تقصیر ثالث، به این دلیل که بین فعل خواننده و حادثه زیان‌بار رابطه علیت قطع می‌شود، مسئول بری می‌گردد (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۴۹۹). کنوانسیون‌های هسته‌ای در مورد حق مراجعه بهره‌بردار مقرر می‌دارد: در فرضی که شخصی به واسطه فعل یا ترک فعل عمدی خود به قصد ایراد خسارت باعث ایجاد حادثه شود و از آن حادثه، خسارتی به بار آید، بهره‌بردار پس از جبران خسارت، حق دارد که به عامل زیان مراجعه کند و آنچه را پرداخته، از او بازپس بگیرد (کنوانسیون وین در بند ب ماده ۱۰، ماده ۱۱ پروتکل ۱۹۹۷ اصلاح آن و کنوانسیون پاریس در شق الف بند «f» ماده ۶). این کنوانسیون‌ها در مواردی که خسارت در نتیجه بی‌احتیاطی است، نه فعل عمدی شخص ثالث، هر چند که بی‌احتیاطی وی سنگین و فاحش باشد، حقی را برای بهره‌بردار قائل نشده‌اند. اینکه فعل یا ترک فعل، از چه مرحله‌ای به بعد، نه بی‌احتیاطی فاحش، بلکه عمدی تلقی می‌گردد، در صلاحیت قانون دادگاه صالح بوده و بهره‌بردار است که باید فعل یا ترک فعل عمدی شخص ثالث را اثبات کند. در خصوص حق رجوع، پیش‌نویس کنوانسیون کمیسیون بین‌المللی آمریکایی انرژی هسته‌ای، مقرر می‌دارد که: بهره‌بردار، اختیار دارد تا بر مبنای تقصیر یا خطای هر شخصی که «مواد یا تجهیزات را تولید کرده ... یا هر شخصی که مواد هسته‌ای را حمل کرده ...»، اقدام به دعوی بازبایی علیه آن اشخاص کند (Liability and Compensation for Nuclear Damage, 1994:121)؛ برای مثال، اتریش در قانون مسئولیت هسته‌ای ۱۹۹۹، پذیرفته است که در دعاوی هسته‌ای می‌توان علیه تولیدکنندگان نیز طرح دعوی کرد (Austria Atomic Liability Act of 1999). باید توجه داشت حق رجوع در این موارد، محدود به اقدام قانونی علیه شخص حقیقی است که فعل یا ترک فعل او با قصد ایراد خسارت انجام شده است. بنابراین، بهره‌بردار حق مراجعه علیه کارفرمای شخص نامبرده را ندارد؛ زیرا: اولاً، کنوانسیون‌ها از واژه «فرد» استفاده می‌کنند و این بدان معناست که تنها می‌توان به شخص حقیقی مقصر رجوع کرد و هیچ حق رجوعی علیه کارفرمای این شخص وجود ندارد؛ حتی اگر کارفرما، خودش بهره‌بردار باشد؛ ثانیاً،

1. Individual

انتساب افعال و ترک افعال چنین شخصی به آن کارفرما و رجوع به کارفرما، در تعارض با اهداف کنوانسیون‌ها خواهد بود؛ زیرا اصل بر این است که بهره‌بردار مسئول است و هیچ شخص دیگری مسئول نخواهد بود و استثنای مذکور در حد همان فرد مقصر محدود شده است. بنابراین، این مورد استثنایی بر اصل مسئولیت کارفرما نسبت به اعمال و افعال کارگران یا کارمندان تلقی می‌شود ("Expose des Motifs", OECD, 1982: 40). همانطور که در خصوص معافیت بهره‌بردار بیان شد، در این بحث نیز با توجه به ظاهر بند ۲ ماده ۴ و ماده ۱۰ کنوانسیون وین و ماده ۶ کنوانسیون پاریس، حق رجوع بهره‌بردار به ثالث، هم شامل عامل زیان مقصر و هم زیان‌دیده مقصر است؛ چراکه در این مقررات، حق رجوع را به صورت مطلق و برای مراجعه به شخصی که حادثه هسته‌ای ناشی از فعل یا ترک فعل با قصد ایراد ضرر او بوده، پیش‌بینی کرده است؛ اعم از اینکه شخص مذکور، زیان‌دیده مقصر یا عامل زیان مقصر باشد. بنابراین، اگرچه بهره‌بردار در مواردی از پرداخت خسارت به زیان‌دیده مقصر یا عامل زیان مقصر معاف بود، ولی اگر خسارت به آن‌ها پرداخت شده است، می‌تواند به آن‌ها رجوع کند؛ با این تفاوت که حق رجوع به زیان‌دیده مقصر صرفاً بابت خسارت پرداختی به خود اوست، ولی حق رجوع به عامل زیان مقصر بابت تمامی خساراتی است که بهره‌بردار پرداخت کرده؛ چه به این شخص، چه به همه زیان‌دیدگان. بنابراین، در موارد تقصیر شخص ثالث (حتی اگر ثالث یا عامل زیان، عمداً باعث ایجاد حادثه و ورود خسارت شده باشند)، بهره‌بردار همچنان در مقابل زیان‌دیدگان مسئول است و باید خسارت را جبران کند و این موارد را نمی‌توان در حوادث هسته‌ای جزء موارد عدم مسئولیت یا از مصادیق معاف‌کننده بهره‌بردار دانست؛ هرچند رابطه سببیت را از بین می‌برد، اما حق رجوع بهره‌بردار به عامل زیان پذیرفته شده است.

۲.۳.۲. موارد حق رجوع به وسیله قرارداد کتبی و توافق قبلی

دومین فرض حق رجوع این است که با توافق قبلی و در قالب قراردادی کتبی میان بهره‌بردار و عامل اصلی زیان، حق رجوع صریحاً برای بهره‌بردار پیش‌بینی شده باشد. در این صورت، بهره‌بردار حق رجوع به وی را با شرایط قراردادی خواهد داشت. این فرض بدان معناست که اشخاص طرف معامله با بهره‌بردار، پیش‌تر از روی آگاهی و اراده پذیرفته‌اند که اگر عیب و نقص کالا یا خدمات آن‌ها منجر به خسارت شود، متصدی می‌تواند به آن‌ها رجوع کند. کنوانسیون‌های هسته‌ای (شق ب بند «f» ماده ۶ کنوانسیون پاریس، بند الف ماده ۱۰ کنوانسیون وین و ماده ۱۱ پروتکل اصلاحی آن و ماده ۱۰ پیوست کنوانسیون گرامت تکمیلی ۱۹۹۷ وین)، نه تنها امکان رجوع متصدی به اشخاص طرف قرارداد را منع نمی‌کنند، بلکه تصریح دارند چنانچه به موجب قرارداد کتبی، حق بازایی

به صراحت مقرر شده باشد، بهره‌بردار می‌تواند برای غرامتی که پرداخته است، به آنان رجوع یا دعوایی را اقامه کند؛ مشروط بر اینکه به این حق در قرارداد تصریح شده باشد. کره جنوبی در قانون جبران خسارات هسته‌ای ۱۹۶۹، مسئولیت قراردادی را پذیرفته است. این قانون ضمن پذیرش اصل مسئولیت بهره‌بردار، در مواردی که قرارداد خاصی در زمینه مسئولیت وجود داشته باشد، آن قرارداد را قابل اعمال می‌داند و مقرر می‌کند: «... در مواردی که قرارداد مخصوصی میان متصدیان هسته‌ای در خصوص مسئولیت در قبال خسارت هسته‌ای موجود باشد، چنین قرارداد مخصوصی، اعمال خواهد شد» (Republic of Korea. Act on Compensation for Nuclear Damage, 1969, A3:2). لهستان نیز در قانون انرژی اتمی، ضمن پذیرش اصل مسئولیت بهره‌بردار، در زمینه حمل مواد هسته‌ای اشعار می‌دارد که مسئولیت به عهده بهره‌بردار است که این مواد را ارسال داشته است، مگر اینکه در قرارداد با تحویل‌گیرنده، خلاف آن ذکر شده باشد (Poland's Atomic Energy Act, 2000: Article 40,45,46,65,77). نکات قابل توجه این است که: اولاً، اصولاً بهره‌بردار به دلیل مسئولیت انحصاری، حق مراجعه به ثالث را نخواهد داشت، مگر و صرفاً تا حدی که از طریق قرارداد کتبی به صراحت مقرر شده باشد؛ ثانیاً، حق رجوع قراردادی، جزء موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار نیست، بلکه بهره‌بردار همچنان مسئول است و باید خسارت را جبران کند اما به موجب قرارداد کتبی تصریح شده، بعداً حق رجوع به عامل زیان مقصر را بابت خسارت پرداختی خواهد داشت. اکنون پرسش این است که با پذیرش مسئولیت قراردادی - به طور مثال - توسط متصدی حمل، آیا این مسئولیت نیابتی است یا حمل‌کننده، خود به عنوان بهره‌بردار شناخته می‌شود؟ در مقام تفاوت این جانشینی، چنین پاسخ داده شده است که: در حق رجوع قانونی (مطابق بند الف ماده ۱۰ وین و بند «f» ماده ۶ پاریس)، بهره‌بردار همچنان مسئول است و باید خسارت را جبران کند، ولی بعداً حق رجوع به شخص یا اشخاصی را که مرتکب تقصیر شده است، خواهد داشت، ولی در توافق مبتنی بر جانشینی (مطابق بند ۲ ماده ۲ وین و بند ۴ ماده ۴ پاریس) و این عبارت که «... در این صورت از نظر این کنوانسیون، ... چنین شخصی به عنوان بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای واقع شده در قلمرو آن کشور محسوب خواهد شد»؛ شخص جایگزین، به عنوان بهره‌بردار شناخته شده و جانشین او می‌گردد و مسئولیت بهره‌بردار در کنوانسیون‌های هسته‌ای بر او بار می‌شود. بنابراین، مسئولیت نیابتی ندارد و مسئولیت او مانند بهره‌بردار خواهد بود که شبیه آن را در حقوق فرانسه هم می‌توان دید (Viney, 1998: 422).

۳. حقوق ایران

نظام حقوقی ایران تا کنون به کنوانسیون‌های مربوط به حوادث هسته‌ای، حمل کالاهای خطرناک به مفهوم عام یا حمل مواد هسته‌ای به مفهوم خاص نپیوسته و در این زمینه حکمی ندارد. از این رو، به دلیل خلأ قانون خاص راجع به جبران خسارات هسته‌ای و عدم پذیرش اصل مسئولیت انحصاری بهره‌بردار، نمی‌توان مطلقاً بهره‌بردار یا متصدی حمل را بابت خسارت وارده به اشخاص ثالث در حمل مواد هسته‌ای مسئول دانست (قاسمی و سالاریان، ۱۳۹۰)؛ چراکه در حقوق ایران مسئولیت واردکننده زیان بر اساس قواعد عام مسئولیت مدنی مشخص می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۳) و زیان‌دیده حادثه هسته‌ای باید علیه مسبب یا مسببان خسارت واردشده، اقامه دعوی کند و نمی‌تواند برای دریافت غرامات به متصدی حمل یا بهره‌بردار رجوع کند که در ورود خسارت تقصیری نداشته است و رجوع به آن‌ها در صورتی قابل توجیه است که مسبب ورود خسارت بوده یا در ورود خسارت تقصیر داشته باشند. بنابراین، بررسی موضوع را باید با توجه به قوانین موجود مدنظر قرار داد. مسئول بهره‌بردار از تأسیسات هسته‌ای گاهی شخص حقیقی و گاهی شخص حقوقی مانند دولت است. در حقوق ایران، با توجه به قواعد عام مسئولیت مدنی، هر شخصی که حادثه هسته‌ای به طور جزئی یا کلی به وی منتسب شود، چه بهره‌بردار و چه متصدی حمل، اعم از اینکه شخص حقیقی باشد یا شخص حقوقی، قابل تعقیب است. اگرچه در قوانین موجود، همچون ماده ۳۸۸ ق.ت و اصل مسئولیت حمل‌کننده که او را قانوناً متعهد به تأمین ایمنی اشخاص و اموال می‌داند، غالباً متصدی حمل را باید بابت هرگونه خسارتی که در جریان حمل ایجاد می‌شود، مسئول دانست اما این موضوع مانع از شناسایی و پذیرش مسئولیت برای بهره‌بردار نخواهد بود. بنابراین، بررسی استثنائات مسئولیت شخص مسئول در فرایند حمل مواد هسته‌ای در حقوق ایران، بسته به این که بهره‌بردار یا متصدی حمل مسئول باشد، متفاوت خواهد بود؛ برای مثال، در قانون مدنی به استناد مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ در فرضی که حادثه، ناشی از اسباب خارجی یا قوه قاهره باشد، به دلیل قطع رابطه سببیت، نمی‌توان از مسئولیت مدنی سخن گفت. از این رو، این عامل باعث می‌شود شخص مسئول از مسئولیت معاف گردد (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷)؛ یا طبق قانون مسئولیت مدنی، اگر قائل به مسئولیت دولت به عنوان بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای باشیم، آنگاه دولت به دلیل اعمال حاکمیت مسئول نبوده و از مسئولیت معاف خواهد بود (قبولی درافشان و رضادوست، ۱۳۹۴: ۷۲۹)؛ یا در قانون دریایی و کنوانسیون سی.ام.آر، یکی از استثنائات مسئولیت متصدی حمل، جهل او نسبت به ماهیت کالای خطرناک است (عرفانی، ۱۳۸۵؛ همو، ۱۳۸۶). کنوانسیون اخیر در بند ۴ ماده ۱۷، یکی از موارد معافیت از مسئولیت را مخاطرات ذاتی خاص کالا می‌داند؛ یا طبق ماده ۳۸۶ ق.ت، یکی از مواردی که باعث می‌شود متصدی حمل از مسئولیت مبرا شود، زمانی است که

با حادثه‌ای غیرقابل پیش‌بینی (فورس ماژور) روبه‌رو باشد. با وجود عدم پذیرش کنوانسیون‌های هسته‌ای در حقوق ایران، این استثنائات در قانون الحاق دولت ایران به کنوانسیون بین‌المللی نایروبی درباره انتقال لاشه کشتی‌ها مصوب ۱۳۸۹/۲/۲۸، به صورت ضمنی پذیرفته شده است. مطابق این قانون، در مواردی که بهره‌بردار طبق کنوانسیون‌های هسته‌ای مسئولیتی ندارد، ممکن است مالک کشتی یا متصدی حمل مسئول باشد اما ممکن است این استثنائات شامل همان مالک کشتی یا متصدی حمل هم بشود و آن‌ها هم مسئول نباشند. موارد عدم مسئولیت همچون پدیده‌های طبیعی و جنگ، موارد معافیت همچون فعل یا ترک فعل با قصد ایجاد خسارت شخص ثالث و موارد حق رجوع، به موجب مواد ۱۰ و ۱۱ قانون مذکور، شامل مالک کشتی یا متصدی حمل هم خواهد بود. بنابراین، در حقوق ایران نظر به نبود قانون خاص راجع به جبران خسارات هسته‌ای و عدم پذیرش اصل مسئولیت انحصاری بهره‌بردار، نمی‌توان صرفاً مسئولیتی برای بهره‌بردار، بابت خسارت وارده به اشخاص ثالث در حمل مواد هسته‌ای قائل بود و از آنجا که در نظام حقوقی ما، مسئولیت واردکننده زیان بر اساس قواعد عام مسئولیت مدنی مشخص می‌شود، پس در هریک از این قوانین ممکن است -برای مثال- متصدی حمل، بهره‌بردار، دارنده و ارسال‌کننده مواد یا دولت مسئول شناخته شوند. از این رو، موارد معافیت هریک نیز در این قوانین متفاوت است که این موضوع خود نیازمند شناسایی مسئول حمل مواد هسته‌ای در حقوق ایران است تا بر مبنای آن، موارد معافیت او که ممکن است قوه قاهره، تقصیر عمدی ثالث، علم یا جهل به ماهیت کالای خطرناک باشد، نیز بررسی گردد. بنابراین، به جهت اینکه شناسایی مسئول حمل مواد هسته‌ای در حقوق ایران از تعهد این مقاله خارج است، به همین مقدار بسنده می‌شود.

نتیجه

حقوق هسته‌ای در اسناد بین‌المللی حاکم بر مسئولیت مدنی برای جبران خسارت ناشی از حوادث هسته‌ای، به‌ویژه کنوانسیون‌های ۱۹۶۰ پاریس و ۱۹۶۳ وین، مسئولیت تمامی حوادث و خسارات جانی و مالی ناشی از خسارات هسته‌ای را به صرف اثبات اینکه چنین خسارتی به سبب واقعه هسته‌ای مذکور بوده باشد، منحصرأ متوجه بهره‌بردار تأسیسات هسته‌ای می‌دانند؛ اعم از این که خسارات واقع شده ناشی از حادثه هسته‌ای در تأسیسات خود بوده یا خسارات ناشی از حادثه هسته‌ای در جریان حمل مواد هسته‌ای رخ داده باشد. اما با وجود این مسئولیت انحصاری بهره‌بردار که حتی به حوادث حین حمل مواد هسته‌ای نیز گسترش یافته، به نظر می‌رسد که وضعیت در موضوع حوادث هسته‌ای ناشی از عواملی همچون قوه قاهره، تقصیر زیان‌دیده یا عامل زیان و فعل شخص ثالث، به نحو دیگری رقم خورده است؛ زیرا مسئولیت

مدنی ناشی از حوادث هسته‌ای، از نوع مسئولیت محض شمرده می‌شود و برای تحقق این نوع مسئولیت، رابطه علیت یا سببیت لازم است. بنابراین، عواملی که باعث قطع رابطه سببیت می‌شوند، ممکن است رافع مسئولیت مدنی باشند. بررسی این اسناد مشخص کرد با وجود پذیرش مسئولیت بدون تقصیر و مسئولیت انحصاری بهره‌بردار جهت جبران خسارت هسته‌ای، کنوانسیون‌های مذکور مواردی را به عنوان استثنائات مسئولیت بهره‌بردار شناسایی کرده‌اند که مطابق آن‌ها، بهره‌بردار یادشده مسئول نباشد. استثنائات مسئولیت بهره‌بردار در فرایند حمل مواد هسته‌ای به سه دسته تقسیم گردید:

دسته اول) «موارد عدم مسئولیت بهره‌بردار» که در این موارد، نه تنها مسئولیتی برای بهره‌بردار قائل نیستیم، بلکه او تکلیفی به پرداخت خسارت به هیچ شخص یا گروهی را نخواهد داشت. بنابراین، می‌بایست به دنبال شناسایی مسئول مطابق قواعد عمومی و مقررات داخلی کشورها بود.

دسته دوم) «موارد معافیت بهره‌بردار از مسئولیت» که در این موارد، بهره‌بردار همچنان مسئول است و صرفاً از جبران خسارت شخص یا گروهی خاص معاف است.

دسته سوم) «موارد حق رجوع بهره‌بردار به ثالث» که در این موارد، بهره‌بردار همچنان مسئول است و باید خسارت زیان‌دیدگان را هم بپردازد، ولی در مواردی حق رجوع به مقصر اصلی را خواهد داشت.

تفاوت این موارد در این است که موارد عدم مسئولیت و معافیت بهره‌بردار، خلاف اصل محسوب و صرفاً محدود به موارد قیدشده در کنوانسیون‌های هسته‌ای است. اما موارد رجوع به ثالث، مشمول مواردی است که یا در قانون به آن تصریح شده یا مبنای آن توافق طرفین است. بررسی موضوع در حقوق ایران نیز با وجود نبود قانون خاص در این زمینه و عدم پذیرش کنوانسیون‌های هسته‌ای، مانع از پذیرش و شناسایی استثنائات مسئولیت شخص مسئول در حوادث هسته‌ای نخواهد بود.

منابع

الف) فارسی

۱. استویبر، کارلتون؛ بائر، الک؛ پلرز، نوربرت؛ تونهوزر، ولفرام (۱۳۸۸). حقوق هسته‌ای (مقررات IAEA درباره فعالیت هسته‌ای اعضا). ترجمه اصلی عباسی، تهران: مجمع علمی فرهنگی مجد.
۲. اسماعیلی، محسن (۱۳۸۱). قوه قاهره: مطالعه تطبیقی در حقوق اسلام و ایران، تصمیمات و آرای دیوان داورای دعوای ایران - ایالات متحده. جلد ۱، تهران: انتشارات سروش.
۳. خوینی، غفور؛ اونق، شهرزاد؛ جعفری هرنندی، مهشید (۱۳۹۴). «مسئولیت مدنی انتقال برون‌مرزی زباله‌های خطرناک و دفع آن در حقوق ایران و پروتکل الحاقی ۱۹۹۹ کنوانسیون بازل». فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال سوم، شماره دهم، ص ۶۸ - ۱۰۰

۴. رضایی پیشرباط، صالح (۱۳۹۳)، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در پیشگیری و جبران خسارت ناشی از فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای، تهران: انتشارات خرسندی.
۵. صفایی، سیدحسین (۱۳۷۵). *قوه قاهره یا فورس ماژور (بررسی اجمالی در حقوق تطبیقی و حقوق بین‌الملل قراردادهای بازرگانی بین‌المللی، در مقالاتی درباره حقوق مدنی و حقوق تطبیقی)*. ج ۱، تهران: نشر میزان.
۶. صفایی، سیدحسین (۱۳۶۴). «مفهوم تقصیر سنگین در ارتباط با شرط عدم مسئولیت». *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۴، ص ۱۹۶ - ۱۶۵.
۷. صفایی، سیدحسین؛ رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۷ الف). *مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۸. صفایی، سیدحسین؛ رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۷ ب). *مسئولیت مدنی تطبیقی*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۹. عرفانی، توفیق (۱۳۸۵). *مسئولیت مدنی حمل‌ونقل زمینی (جاده - ریل)*. بی‌جا: انتشارات آثار اندیشه.
۱۰. عرفانی، محمود (۱۳۸۶). *محمضای قانون تجارت*. تهران: انتشارات جنگل.
۱۱. قاسمی، محسن؛ سالاریان، فاطمه (۱۳۹۰). «رجوع ثالث ایفاکننده غیرمأذون به مدیون». *مجله تحقیقات حقوقی آزاد*، شماره ۱۲، ص ۱۷۱ - ۲۱۴.
۱۲. قبولی درافشان، سید محمدمهدی؛ رضادوست، وحید (۱۳۹۴). «مطالعه تطبیقی تعیین مسئول و مبنای جبران خسارت در مسئولیت مدنی ناشی از حوادث مربوط به تأسیسات هسته‌ای در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین‌المللی». *مجله مطالعات حقوق تطبیقی*. دوره ۶، شماره ۲، ص ۷۵۰ - ۷۲۵.
۱۳. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲). *الزام‌های خارج از قرارداد - ضمان قهری*. جلد ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۴. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۳). *دوره مقدماتی حقوق مدنی - وقایع حقوقی*. تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
۱۵. کاتوزیان، ناصر؛ انصاری، مهدی (۱۳۸۷). «مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست‌محیطی». *فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، دوره ۳۸، شماره ۲، ص ۳۱۳ - ۲۸۵.
۱۶. محمدزاده وادقانی، علیرضا (۱۳۸۱). «مسئولیت متصدی حمل‌ونقل دریایی». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، شماره ۵۵، ص ۶۹ - ۱۰۱.
۱۷. مشهدی، علی؛ شاه‌حسینی، عطیه (۱۳۹۶). «خصوصی سازی مسئولیت در جبران خسارت زیست‌محیطی؛ گذار از مسئولیت بین‌المللی دولت به مسئولیت متصدیان خصوصی فعالیت‌های خطرناک». *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۴۷، شماره ۲، ص ۳۶۲ - ۳۴۵.
۱۸. مشیرپور، فریبا (۱۳۹۰). «عملکرد سازمان بین‌المللی دریایی در زمینه مسئولیت و جبران خسارت زیست‌محیطی». *مجله تحقیقات حقوقی آزاد*، شماره ۱۱، ص ۱ - ۱۷.
۱۹. یزدانیان، علیرضا (۱۳۹۱). «نظریه عمومی مسئولیت مدنی متبوع ناشی از عمل تابع در حقوق فرانسه و طرح آن در حقوق ایران». *مجله حقوقی دادگستری*، سال ۷۶، شماره ۷۷، ص ۳۶ - ۶۸.

(ب) خارجی

20. Ameye . E (2010). Channelling of nuclear third party liability towards the operator: Is it sustainable in a developing nuclear world or is there a need for liability of nuclear architects and engineers. *Eur. Energy & Env'tl. L. Rev*, 19.
21. Annex II of Paris Convention & see document SCNL/1/INF .4 ,P .8 & SCNL/3/INF.2/Rev.1,Annex I.
22. Austria Atomic Liability Act of 1999.
23. Chavan, S. P (2010). *The Civil Liability For Nuclear Damage Bill*. New Delhi; The 11th February.
24. Elbaradei, M (1993). *The law of nuclear energy: basic documents Nijhoff*. PP. 1379-1381.

25. "Explanatory Text", IAEA (2004). & Exposé des Motifs of the Paris Convention, OECD, 1982, para.48,p.51,52.:<http://www.nea.fr/html/law/nlParis-motif> & Revised exposé des motifs of the paris convention as amended by the protocols of 1964, 1982 and 2004.
26. IAEA International Expert Group on Nuclear Liability (INLEX) (2017). The 1997 Vienna convention on civil liability for nuclear damage and the 1997 convention on supplementary compensation for nuclear damage explanatory texts.
27. Liability and Compensation for Nuclear Damage, an International Overview, Organization for Economic Co-Operation and Development, Nuclear Energy Agency, 1994.
28. Liability and compensation for nuclear damage, first edition, NEA/OECD Vienna, 1994.
29. Malcolm, N, SH (2003). *International Law*. the press syndicate of the university cambridge, 5th edition.
30. Poland's Atomic Energy Act, November 29, 2000 /Article 40,45,46,65,77
31. Republic of Korea. Act on Compensation for Nuclear Damage, 1969, amended by: Act (the Atomic Energy Act), and Act No. 6350 of 16 January 2001. & Nuclear Laws of the republic of Korea, (2015), Nuclear Liability Act South Korea, A3(2).
32. Rogers,W.V.Horton (1994). *Winfield and Jolowicz on tort*. fourteenth edition, London:Sweet and Maxwell.
33. Schwartz, J.A (2006). "International Nuclear Third Party Liability Law: The Response to Chernobyl". *Journal of International Nuclear Law in the post-Chernobyl Period*, No. 1
34. Sean D.M (1994). "Prospective Liability Regimes for the Transboundary Movement of Hazardous Wastes". *The American Journal of International Law*.
35. Stoiber, C. Baer,A. Pelzer,N. TonhauserW (2003). *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: (IAEA) International Atomic Energy Agency, Chapter11, Nuclear Liability and Coverage
36. Strohl,P (1972). "Maritime Carriage of Nuclear Substances: Harmonization of nuclear and Maritime convention". in: *Experience and Trends law*, legal series, IAEA, Vienna, No. 8.
37. Vanden Borre, T (2003). "Are nuclear operators liable and insured in case of an act of terrorism on a nuclear installation or shipment?". In: [www.ippnw.ch/content/Pdf/Pdf/Sympo26042002/vanden Borre](http://www.ippnw.ch/content/Pdf/Pdf/Sympo26042002/vanden%20Borre). Pdf pp. 5- 7
38. Viney, J (1998). "Traité de Droit Civil. Les Conditions de la responsabilité".É.éd, Paris: librairie générale de droit et de jurisprudences".